

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/351786020>

Наукова біографія астронома Григорія Лазаровича Страшного. До історії Харківської обсерваторії. Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XVI Всеукраїнської конференції...

Conference Paper · May 2021

CITATIONS

0

READS

30

1 author:

Marat Balyshev

Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine

80 PUBLICATIONS 29 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Struve dynasty [View project](#)

Historical studies [View project](#)

5. Шендеровський В. А. Вчені України у світовій науці. Київ: Видавничий дім "Простір"; 2019. 976 с.

6. Векірчик К. М. Мікробіологія з основами вірусології: Підручник. Київ: Либідь; 2001. 312 с.

НАУКОВА БІОГРАФІЯ АСТРОНОМА ГРИГОРІЯ ЛАЗАРОВИЧА СТРАШНОГО. ДО ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ

Балишев М. А.

Центральний державний науково-технічний архів України (м. Харків)

Упродовж тривалого періоду розвитку астрономії у Харкові в університетській обсерваторії плідно працювали багато учених. Але і сьогодні імена деяких з них, їх наукова біографія та особистий вклад у скарбницю вітчизняної науки залишаються поза увагою істориків науки. Тому метою нашого дослідження є відтворення наукової біографії українського астронома Г. Л. Страшного.

Григорій Лазарович Страшний народився 17 березня 1905 р. у Полтаві у родині лікаря Хорольського повіту Полтавської губернії Л. І. Страшного. Через матеріальне становище, не завершивши навчання у Миргородській чоловічій гімназії, працював підручним робітником на місцевому шкірзаводі, згодом – діловодом у Миргородському «Повітздраввідділі» [2, арк. 4]. Ще за часів гімназії він стає одним з найактивніших учасників астрономічного гуртка, члени якого проводили спостереження Сонця, Місяця і планет за допомогою невеличкого телескопу [4, с. 135].

У 1922 р. Г. Л. Страшний вступив до фізико-математичного відділення Харківського Інституту Народної Освіти (ХІНО). У його особистій справі зберіглася довідка про те, що він, як син лікаря, не має доходів, рухомого та нерухомого майна, за соціальним станом – належить до бідного класу, тому не може оплачувати навчання [2, арк. 5]. З моменту вступу до ХІНО Страшний є постійним слухачем на засіданнях кафедри астрономії (вже у 1922 р. виступив з доповіддю про аматорську астрономію у Миргороді), щорічно відвідував практичні заняття в Харківській астрономічній обсерваторії (ХАО), під час яких займався порівнянням хронометрів, виконував допоміжні лабораторні роботи [1]. У роки студентства (1924–1925 рр.) розпочинається його педагогічний стаж: працював консультантом з фізики на робітничому факультеті ХІНО; викладав фізику та хімію в Українській військово-підготовчій школі. У 1925 р. він підготував популярну брошуру «Крізь скло на небо», яку було видано Держвидавом України у серії світознавства [5].

У 1926 р. на засіданні Французького астрономічного товариства Г. Л. Страшного приймають у його члени: необхідні рекомендації надають проф. М. П. Барабашовим (1894–1971) та астроном-аматор Л. Л. Андренко (1903–1966) [11, с. 496]. Згодом він приєднується і до Німецького астрономічного товариства.

Після закінчення ХІНО у 1926 р. Г. Л. Страшний вступив до аспірантури при науково-дослідній кафедрі астрономії. Його науковим керівником стає

видатний астрофізик Б. П. Герасимович (1889–1937). Страшний знав його ще з Миргородського астрономічного гуртка, оскільки харківські астрономи підтримували з гуртківцями тісні зв'язки, допомагали, спрямовуючи їх діяльність. Спільно з науковим керівником Страшний бере участь у спектрофотометричних дослідженнях низки зорь: зокрема, – спостерігають змінні U Лисички, T Дракона, X, U Ящірки, W Лебедя. За результатами цих робіт буде надрукована його перша наукова стаття (спільно з Б. П. Герасимовичем), присвячена дослідженню світності зорь Si^+ та Sr^+ [9]. Обравши фах астронома, Страшний не полишає викладання: веде групу з вищої математики на факультеті соціального виховання ХІНО [2, арк.4].

В аспірантурі Г. Л. Страшний постійно виступає з доповідями на засіданнях кафедри астрономії, наприклад, за темами: «Про власний рух зорь (зоряні протоки)», «Засоби визначення температури зорь. Роботи Г. Розенберга і Й. Вільсінга: ефективні діаметри зорь», «Вплив земної атмосфери на розповсюдження електромагнітних хвиль», «Паралакс та абсолютні величини змінних зорь типу Se», «Період та абсолютна величина довгоперіодичних зорь», «Штучна радіоактивність» та ін. [1].

У лютому 1929 р. (відповідно до наказу Укрнауки НКО УСРР) Г. Л. Страшний призначається виконуючим обов'язки астронома ХАО; за сумісництвом – працює на посаді асистента-астронома Харківського інституту політосвіти (закінчив курс у 1930 р.). У цей період Страшний розпочав власну наукову програму, зосереджену на спостереженні великої короткоперіодичної комети Шварцмана-Вахмана та зорь у сузір'ї Єдиного: яскравої δ Monoceros та довгоперіодичної цефеїди T Monoceros [1].

У лютому 1931 р. він завершив аспірантський план та представив дисертаційну роботу на тему: «Визначення абсолютних величин зоряних груп методом вікових паралаксів» [2, арк.8]. Сектором науки НКО Г. Л. Страшний був затверджений на посаді наукового робітника ХАО. Але він залишається сумісником, оскільки намагається реалізувати себе у педагогічній діяльності: викладає фізику у Харківському робітничому університеті, одночасно працює асистентом з математики (з кваліфікацією доцента) у Харківському фізико-хіміко-математичному та Харківському механіко-машинобудівному інститутах. Незважаючи на значне викладацьке навантаження, упродовж кількох років Страшний виконав достатній об'єм дослідницької роботи: спостерігав Марс за допомогою восьмидіюмногого рефрактора Цейса, за дорученням Б. П. Герасимовича досліджував, так звану, «стандартну Гарвардську область», фотографував змінну зорю SU Дракона та спектр однієї з найяскравіших зорь – Веги; разом із науковим співробітником М. С. Савроном (1902–1943) здійснював спостереження сонячної активності (плям та факелів); брав участь у фотографуванні повного затемнення Місяця у квітні 1931 р.; фотографував спектр Сиріуса з метою отримання шкали для спектрофотометрування зорь ранніх типів [1]. Результати зазначених робіт були оприлюднені Страшним у низці наукових статей, присвячених вивченню змінної зорі SU Дракона [7], змінам фотографічного блиску зорь α , δ , RY у сузір'ї Волопаса [13], дослідженню довгоперіодичних змінних зорь типу Se [12]. У співпраці з

проф. М. П. Барабашовим було підготовлено публікацію, у якій висвітлено підсумки спостереження коливань фотографічної яскравості Нової Орла 1927 [8].

У квітні 1932 р. згідно з рішенням керівництва Г. Л. Страшного переведено на технічну посаду асистента (обчислювача) ХАО, але він у повному обсязі продовжує виконувати роботу наукового співробітника: фотографує спектр Полярної зорі; проводить вимірювання спектра ртуті для дослідження світлофільтрів; виконує точне фокусування 120-мм камери Цейса, використовуючи об'єктив астротріплет з жовтим та червоним фільтрами на рефракторі Мерца; разом із науковим співробітником В. О. Михайловим (1901–1955) працює у напрямі організації служби часу ХАО: приймають ритмічні сигнали на радіоприймачі (із закордонних міст Науена та Бордо) та порівнюють їх із сигналами лабораторії часу; спільно з проф. М. М. Євдокимовим (1868–1941) виконує роботи зі встановлення в обсерваторії нового хронограму фірми «Favarger»; бере участь у синхронізації астрономічних годинників фірми Ріфлера типів «А» і «Д»; виконує вимірювання хронограм та ін. [1].

Європейський реферативний журнал «Astronomischer Jahresbericht» за підсумками досліджень 1932–1933 рр. зазначає Г. Л. Страшного серед активних спостерігачів та обчислювачів нерухомих (дуже далеких) зорь [10].

Незважаючи на щільний графік наукової діяльності в ХАО та активну участь у різних напрямках роботи закладу, у Григорія Лазаровича все частіше починають виникати непорозуміння з адміністрацією обсерваторії. Ситуація суттєво погіршилася у 1933 р. після від'їзду з Харкова його наукового консультанта проф. Б. П. Герасимовича, якого було призначено директором Головної астрономічної обсерваторії в Пулково. Влітку цього року Г. Л. Страшний (через Герасимовича) вирішує питання щодо його направлення у наукове відрядження до Сімеїзької астрономічної обсерваторії. Потім цілу осінь перебуває на лікарняних, на початку 1934 р. – з нервовим зривом опиняється у будинку відпочинку. Керівництво ж обсерваторії закидає йому недбалість у ставленні до інструментів і годинникових механізмів, оголошує догану, оскільки він, «...втручаючись не у свої справи, безупинною біготнею створює умови, неможливі для нормальної обчислювальної роботи...» [1]. У березні 1934 р. у зв'язку із активною фазою «політичних чисток», які розпочалися у відновленому Харківському державному університеті, Г. Л. Страшного звільняють з обсерваторії, «як такого, що не відповідає своєму призначенню та не має відповідної цінності для ХАО» [1]. Разом із Страшним за іншим «політичним пунктом» було звільнено ще одну колишню аспірантку та соратницю Б. П. Герасимовича – наукову співробітницю ХАО П. Г. Пархоменко (1887–1970) [3, с. 123].

Проф. Б. П. Герасимович втрутився у хід подій: він провів переговори з Наркомпросом і ректоратом Харківського державного університету; як наслідок, формулювання у відповідному наказі було відкореговано і Г. Л. Страшного звільняють з ХАО вже «за власним бажанням» [1]. У жовтні 1935 р., знову завдяки клопотанню Б. П. Герасимовича, Страшному та Пархоменко пропонують повернутися на роботу до ХАО. Зокрема, Страшному було призначено на посаду молодшого наукового співробітника. Але через

кілька місяців вона була скорочена... Керівництво обсерваторії зайняло непохитну позицію – у подальшому йому пропонувалися лише тимчасові вакансії на період відсутності основних працівників. Починаючи з 1936 р., навіть на технічну посаду обчислювача (на кілька місяців) Г. Л. Страшного приймали лише з випробувальним терміном [1].

У червні 1936 р. разом з харківськими астрономами – членами експедиції ХАО Г. Л. Страшний взяв участь у спостереженні повного сонячного затемнення (за власний рахунок, оскільки його не зарахували до її складу). Харківська експедиція базувалася у станиці Білореченській на Північному Кавказі. За свідченням Страшного, він проводив спостереження на площадці з інструментами ХАО, але мав користуватися лише власним призматичним біноклем [6].

Останні роки перед початком Другої світової війни Г. Л. Страшний працював у різних установах, не хestуючи можливістю навіть тимчасової роботи в обсерваторії. У січні 1942 р. разом з іншими мешканцями міського гетто він трагічно загинув у сумнозвісному Дробицькому Яру під Харковом.

Таким чином, нами висвітлені основні віхи біографії Григорія Лазаровича Страшного, проаналізована його наукова діяльність, з'ясований внесок у вітчизняну астрономію.

У подальшому передбачається, що матеріали наукової біографії Г. Л. Страшного будуть використані у науково-дослідній роботі, присвяченій вивченню історії астрономії у Харкові першої половини ХХ ст.

Джерела та література

1. Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна.
2. Архів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Оп.ППС звільн.1933–1941. Спр.263. 8 арк.
3. Бальшев М. А. Историко-биографическое исследование жизни и творчества украинского астронома Прасковьи Георгиевны Пархоменко. *Наука та наукознавство*. 2018. № 1. С. 114–137.
4. Луцкий В. К. История астрономических общественных организаций в СССР (1888–1941). Москва: Наука, 1982. 264 с.
5. Страшний Г. Л. Кризь скло на небо. Харків: Держвидав України, 1925. 91 с.
6. Страшний Г. Л. Полное солнечное затмение 19 июня 1936 года. *Мироведение*. 1937. Т. 26. № 3. С. 190–191.
7. Страшний Г. Л. Фотографическая кривая SU Draconis. *Астрономический журнал*. 1932. Т. 9. № 3–4. С. 200–210.
8. Barabascheff, N. P., Strashny, G. Zur Schwankung der photographischen Helligkeit der Nova EL Aquilae. *Astronomische Nachrichten*. 1929. Vol. 234. No. 5602. S. 213–216.
9. Gerasimovic, B., Strashny, G. Note on the luminosities of the Si⁺ and Sr⁺ stars. *Astronomische Nachrichten*. 1926. Vol. 228. No. 5472. S. 427–430.
10. Fixsternis: 8540. Verzeichnis der Beobachter und Berechner. *Astronomischer Jahresbericht*. 1934. Vol. 35. S. 219.
11. Societe Astronomique de France. Séance du mercredi 3 novembre 1926. *L'Astronomie*. 1926. Vol. 40. P. 495–508.
12. Strashny, G. The absolute magnitudes of the Se-Variablen. *Astronomische Nachrichten*. 1931. Vol. 242. No. 5786. S. 21–24.

13. Strashny, G. Über die Änderung der photographischen Helligkeit des Sterns RY Bootis und des Sterns α , δ (248.1928 Bootis). *Astronomische Nachrichten*. 1928. Vol. 233. No. 5577. S. 135–138.

НАРИС З ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ТЕХНІЧНОЇ КРІОФІЗИКИ

Білоус Д. Ю., Ткаченко С. С.

*Національно технічний університет «Харківський Політехнічний Інститут»
(м. Харків)*

Кафедра технічної кріофізики була організована у серпня 1977 року у Харківському політехнічному інституті. У витоків організації кафедри ТКФ стояли видатні науковці, академіки Академії наук України: директор ФТІНТ Б.І. Веркін, заступник директора І.М. Дмитренко, професора: М.Ф. Семко, М.Ф. Киркач, декан фізико-технічного факультету доцент І.П. Сапелкін. Завідувачем кафедри технічної кріофізики був призначений провідний співробітник ОКТБ ФТІНТ, фахівець з розрахунків складних кріогенних систем Анатолій Григорович Подільський.

Через два роки при ФТІНТ була створена філія кафедри, яку очолив член-кореспондент Академії наук України І. М. Дмитренко. Разом з Анатолієм Григоровичем він активно включається в організацію навчального процесу на кафедрі. У цей час закладається фізико-математична підготовка спеціалістів з кріогенних технологій, яка не поступалася академічній університетській освіті. Крім того, інженерна підготовка давала студентам-політехнікам перевагу перед випускниками ХДУ. Саме у цьому була велика заслуга професора А.Г. Подільського. Як талановитий науковець та організатор добре відчував зміни, що відбуваються в економіці країни в останні роки і вчасно коригував навчальні плани. Це дозволило, не знижуючи вимог у фундаментальній підготовці, організувати підготовку інженерів в області сучасних низькотемпературних технологій.

Вагомий внесок у навчальний процес зробили в різний час академіки І.М. Дмитренко, І.О. Кулик, О.І. Звягін, професора Р.С. Михальченко, В.Г. Галайко, Б.М. Ессельсон, Ю.А. Кириченко і наукові співробітники ФТІНТ. Велика заслуга професора А.Г. Подільського була у визначенні основного наукового напрямку кафедри – розробка математичного моделювання нестационарних теплофізичних процесів низькотемпературних систем.

Математичні моделі газових машин були використані в організаціях «Мікрокріогенмаш «ОКТБ ФТІНТ НАНУ», для проектування кріогенних систем, які використовувалися в космічній техніці. Розроблені ним з учнями моделі використовувалися для виготовлення систем охолодження магнітної системи «Токамак» (УФТІ), а також для охолодження та збереження різних продуктів харчування.

Активну участь в цих роботах брали студенти кафедри ТКФ. За минулі роки на кафедрі сформувався кваліфікований колектив викладачів – професора: Л.З. Луб'яний, І.І. Фалько, В.М. Кухаренко, Г.Г. Жунь, старший викладач –